

РЕЛІГІЙНІ УЯВЛЕННЯ ЯК ВІДПОВІДЬ НА ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ СТРАХ СМЕРТІ

Данілова Д. Е.

*викладач-стажист кафедри психології, політології
та соціокультурних технологій
Сумський державний університет
вул. Харківська, 116, Суми, Україна
orcid.org/0009-0004-1548-7496
d.danilova@socio.sumdu.edu.ua*

Ключові слова: *страх смерті, екзистенціалізм, християнство, буддизм, юдаїзм, тривога, релігійні вірування.*

У статті розглянуто релігію як механізм, що допомагає людині долати екзистенційний страх смерті, який є однією з найглибших проблем людської свідомості. Страх смерті пронизує всі аспекти існування людини, формуючи її поведінкові стратегії, світогляд і культурну ідентичність. Автори аналізують наукові підходи до розуміння цього феномену, зокрема дослідження в галузі психології, філософії та соціології.

Проаналізовано вплив страху смерті на свідомість і поведінку особистості, включно з формуванням позитивних і негативних адаптивних механізмів. Позитивний вплив полягає у здатності людини переосмислювати своє життя, знаходити нові сенси й підвищувати рівень особистісної свідомості, тоді як негативний вплив проявляється в ірраціональних страхах, психологічній нестабільності та уникненні важливих життєвих питань.

Окрему увагу приділено ролі релігійних вірувань у подоланні екзистенційної тривоги. Наголошено, що релігія, створюючи символічні системи й пропонуючи концепції життя після смерті, допомагає людині приймати свою смертність як природну частину існування. Наприклад, у християнстві смерть сприймається як перехід до вічного життя, в буддизмі – як частина циклу перероджень, а в ісламі – як тимчасова зміна буття перед Судним днем. Індуїзм, юдаїзм і даосизм пропонують власні унікальні інтерпретації смерті, кожна з яких сприяє зниженню страху перед невідомістю через ритуали, вірування та морально-етичні норми.

Розглянуто специфіку ставлення до смерті в первісних віруваннях, таких як тотемізм, фетишизм, магія й анімізм. У цих традиціях смерть сприймалася як продовження життя в іншій формі, а ритуали та магічні дії допомагали зменшити страх перед кінцевістю існування. Автори аналізують, як первісні релігії сприяли формуванню символічної матриці, яка з часом переросла в складніші системи вірувань і світоглядних концепцій.

Особливу увагу приділено сучасним психологічним дослідженням, які вивчають конструктивний вплив усвідомлення смертності на особистісний розвиток. Зокрема, акцентовано, що екзистенційний страх може стати джерелом мотивації до саморозвитку, переосмислення цінностей і формування адаптивних механізмів.

Підкреслено, що релігія відіграє ключову роль у формуванні позитивного світогляду, заснованого на прийнятті смерті як частини буття. Символічні системи, запропоновані релігіями, дозволяють людям знаходити сенс життя, долати тривогу перед невідомим і створювати емоційно-стабільні моделі поведінки. У статті стверджується, що сучасні психологічні та релігієзнавчі дослідження відкривають нові горизонти для розуміння того, як екзистенційний страх може стати джерелом особистісного зростання, якщо його інтегрувати в життєвий досвід.

Таким чином, у статті запропоновано всебічний аналіз феномену страху смерті та ролі релігії в його подоланні з огляду на історичні, культурні та психологічні аспекти. Релігія постає як універсальний механізм, який дозволяє людині адаптуватися до екзистенційних викликів, зберігаючи внутрішню рівновагу та гармонію із собою і світом.

RELIGION AS A RESPONSE TO THE EXISTENTIAL FEAR OF DEATH

Danilova D. E.

*Trainee Teacher at the Department of Psychology, Political Science
and Socio-Cultural Technologies*

Sumy State University

Kharkivska str., 116, Sumy, Ukraine

orcid.org/0009-0004-1548-7496

d.danilova@socio.sumdu.edu.ua

Key words: *fear of death, existentialism, Christianity, Buddhism, Judaism, anxiety, religious beliefs.*

The article examines religion as a mechanism that helps individuals overcome the existential fear of death, which is one of the most profound problems of human consciousness. The fear of death permeates all aspects of human existence, shaping behavioral strategies, worldviews, and cultural identity. The authors analyze scientific approaches to understanding this phenomenon, including research in psychology, philosophy, and sociology.

The impact of the fear of death on personal consciousness and behavior is analyzed, highlighting the formation of both positive and negative adaptive mechanisms. The positive influence lies in an individual's ability to reassess their life, discover new meanings, and enhance self-awareness. In contrast, the negative influence manifests in irrational fears, psychological instability, and avoidance of significant life issues.

Particular attention is given to the role of religious beliefs in overcoming existential anxiety. The authors emphasize that religion, by creating symbolic systems and offering concepts of life after death, helps individuals accept mortality as a natural part of existence. For instance, in Christianity, death is perceived as a transition to eternal life; in Buddhism, as part of the cycle of rebirths; and in Islam, as a temporary change in existence before the Day of Judgment. Hinduism, Judaism, and Daoism offer their unique interpretations of death, each contributing to the reduction of fear of the unknown through rituals, beliefs, and moral-ethical norms.

The article also explores attitudes toward death in primal beliefs, such as totemism, fetishism, magic, and animism. In these traditions, death was perceived as a continuation of life in another form, with rituals and magical practices helping to alleviate the fear of finality. The authors analyze how primal religions contributed to the formation of a symbolic matrix that eventually evolved into more complex belief systems and worldview concepts.

Special attention is given to contemporary psychological studies examining the constructive impact of mortality awareness on personal development. The article highlights that existential fear can become a source of motivation for self-development, value reassessment, and the formation of adaptive mechanisms.

The authors underline that religion plays a crucial role in shaping a positive worldview based on the acceptance of death as a part of existence. The symbolic systems offered by religions allow individuals to find meaning in life, overcome anxiety about the unknown, and create emotionally stable behavioral models. The article argues that modern psychological and religious studies open new horizons for understanding how existential fear can become a source of personal growth when integrated into life experience.

Thus, the article provides a comprehensive analysis of the phenomenon of the fear of death and the role of religion in overcoming it, considering historical, cultural, and psychological aspects. Religion emerges as a universal mechanism that allows individuals to adapt to existential challenges while maintaining inner balance and harmony with themselves and the world.

Постановка проблеми. Страх смерті є однією з найбільш фундаментальних проблем людського існування. Він пронизує всі аспекти буття, формує світогляд і визначаючи поведінкові стратегії особистості. Вплив цього страху настільки значний, що його вважають рушійною силою розвитку релігії, філософії та культури. Релігійні системи пропонують відповіді на питання про сенс життя та смерті, знімаючи тривогу перед небуттям. Актуальність цієї теми пов'язана з екзистенційною концепцією того, що страх смерті – це одна із даностей нашого існування, яка, відповідно, є притаманною всім. Цей страх хоч і присутній у кожної людини, проте він загострюється в певні життєві періоди; таким для українців можна назвати повномасштабне вторгнення рф.

Нами було проаналізовано низку останніх досліджень: Є.В. Степури [1], М.М. Мовчан [2], Г. Католик [3], К.В. Мирончак [4]. Дослідження, проведене Є.В. Степурою, виявило відсутність значущого зв'язку між відчуттям щастя та тривогою перед смертю. Автор зазначає, що ані наявність сенсу життя, ані прагнення його знайти не мають впливу на рівень щастя. Водночас встановлено позитивний зв'язок між усвідомленням перебігу часу та наявністю сенсу життя, що свідчить про важливість часової перспективи в подоланні екзистенційних викликів [1]. М.М. Мовчан у своїй монографії «Страх як проблема буття людини в соціальному середовищі» підкреслює, що страх смерті є не лише індивідуальною, але й соціальною проблемою, яка впливає на колективну свідомість. Автор досліджує механізми формування тривоги перед смертю в контексті соціальних взаємодій, наголошуючи на її ролі у формуванні світогляду [2]. У колективній монографії під редакцією Г. Католика «Екзистенція страху життя і смерті в сучасних реаліях» акцент зроблено на мультимодальних і мультикультурних аспектах страху смерті. У праці проаналізовано вплив культурних особливостей на сприйняття смерті та висвітлено роль психотерапевтичних практик у подоланні екзистенційної тривоги. Автори також підкреслюють, що страх смерті може виступати як джерело особистісного зростання за умови правильної психотерапевтичної підтримки [3]. К.В. Мирончак у роботі «Зустріч зі смертю: способи організації життєвого досвіду» розглядає концепцію смерті як важливого етапу особистісного розвитку. Автор аналізує способи інтеграції

досвіду смерті в життєву картину світу, звертаючи увагу на необхідність адаптивних механізмів у період екзистенційних криз [4]. Тож, проаналізувавши роботи українських дослідників, ми звертаємо увагу на недостатню розробленість проблеми, а саме релігійних уявлень як відповіді на екзистенційний страх смерті.

Метою роботи є аналіз ролі релігії в подоланні екзистенційного страху смерті, а також дослідження специфіки ставлення до смерті в різних релігійних традиціях.

Результати дослідження. Одним із сучасних дослідників екзистенційного страху смерті є І. Ялом. На думку І. Ялома [5], тривога перед смертю є «матір'ю всіх релігій». Релігії пропонують різні форми «вічного життя»: рай, реінкарнацію, злиття із всесвітом тощо, створюючи символічну систему, яка дозволяє людині прийняти свою смертність.

К.В. Мирончак стверджує: «Страх смерті є внутрішньо диференційованою цілісністю, зміст якої визначається за лініями або параметрами впливу на особистість, що можуть призводити до таких особистісних змін: негативний вплив – до деструктивної форми деформації свідомості, негативних змін структури особистості, формування ірраціональних неефективних поведінкових стратегій; позитивний вплив – до використання можливостей, які надає страх смерті у формі ресурсу – побудова світогляду, переосмислення життя, знаходження нових сенсів, випробування любові та самопізнання» [4].

«Усвідомлення власної смертності – кончності свого існування – з погляду психології є фактором становлення власної ідентичності індивіда, а отже, значною мірою формує свідомість людини. Водночас це ж усвідомлення вважається найбільш психічно травматичним переживанням для людської свідомості, що вводить зазначену проблематику до кола інтересу психологічних дисциплін. Це усвідомлення призводить до страху перед смертю і найчастіше супроводжується ним» [6].

У сучасному світі всі релігії, філософські школи, місійні та окультні практики так чи інакше пов'язані з ідеєю смерті. Створення прояву людського безсмертя в культурних, релігійних та філософських системах супроводжувало цивілізацію, що можна побачити в архітектурних пірамідах Єгипту, європейських соборах і навіть у сучасних спорудах. У кожній країні, соціальній групі чи

в окремої людині є переконання, що надихають на віру в продовження життя. Для досягнення цього символічного безсмертя люди звертаються до релігійних інституцій, як-от церкви, синагоги чи мечеті, які пропонують власне бачення [3].

Щодо первісних релігій, то «через виникнення первісних релігійних вірувань (передусім тотемізму, фетишизму, магії, анімізму) і встановлення певної символічної матриці архаїчна людина намагалася позбутися неймовірного стресового стану, який неминуче був ключовою характеристикою первісності» [2].

Якщо аналізувати ставлення до смерті у світових релігіях, то, наприклад, у християнстві смерть сприймається як завершення земного життя і початок вічного існування. Біблія вчить, що після смерті людина постає перед судом Божим, де її життя оцінюється на основі вчинків і віри. Ті, хто жив згідно з християнськими цінностями, нагороджуються вічним життям у раю, тоді як інші засуджуються до вічних мук у пеклі. Християнська концепція спасіння через віру в Ісуса Христа пропонує людям надію на подолання страху смерті, акцентуючи на воскресінні та вічному житті.

Мусульмани вірять, що життя на Землі є лише тимчасовою підготовкою до вічного життя після смерті. Ісламська теологія вчить, що смерть – це лише зміна стану буття, і після неї людина потрапляє або до раю (джаннату), або до пекла (джаннаму), залежно від того, як вона жила своє життя. Як і в християнстві, важливими є віра, вчинки і покора Божій волі. Судний день – це ключовий елемент ісламського бачення, коли всі мертві воскреснуть і постануть перед Аллахом для остаточного суду.

У буддизмі смерть – це лише перехід з одного стану буття до іншого в безкінечному циклі перероджень, відомому як сансара [7]. Смерть не є кінцем, а лише новим початком. Кожне нове народження визначається кармою – сукупністю добрих і поганих вчинків, здійснених у попередніх життях. Буддисти прагнуть звільнитися від цього циклу шляхом досягнення нірвани, стану вічного спокою і позбавлення від страждань. Таким чином, смерть не лякає буддистів, а сприймається як природна частина процесу духовного розвитку.

Як і в буддизмі, індуїсти [8] вірять у реінкарнацію – цикл народжень, смертей і перероджень. Після смерті душа (атман) переходить у нове тіло, і цей процес триває, доки не буде досягнуто мокші – звільнення від сансари. Людина може впливати на свою наступну інкарнацію за допомогою карми, що накопичується через вчинки та моральні рішення. Індуїзм дає надію на те, що через праведне життя людина може уникнути поганих перероджень і наблизитися до духовного звільнення.

«У багатьох східних релігіях людина все життя повинна готуватися до смерті, де її (смерть) часто сприймають як позбавлення від страждань і навіть прагнуть померти. Якщо особа помирає, то не прийнято плакати, а навпаки, потрібно радіти (в індустській культурі вважається за щастя, коли людина померла і залишила після себе дітей, онуків)» [2].

В юдаїзмі [9] акцент робиться на житті, а не на смерті. Хоча є різні течії в цій релігії, традиційно юдеї не надто акцентують на ідеї загробного життя. Головна мета – жити праведно за Божими заповідями в цьому світі, творячи добро і справедливість. Деякі течії юдаїзму, зокрема ортодоксальні, вірять у воскресіння мертвих і прихід Месії, що принесе кінець світу і вічне життя. Проте наголос робиться більше на практичному, ніж на метафізичному аспекті життя.

Даосизм бачить смерть як природну частину життя, циклічний процес усього суцього. Даосисти вірять у гармонію з природними циклами та законами Всесвіту. Смерть сприймається не як трагедія, а як повернення до Дао – первісної енергії всього суцього [10]. Даосисти прагнуть жити в гармонії з природою, щоб досягти довголіття і духовного просвітлення. Страх перед смертю мінімізується, оскільки людина сприймає себе як частину великого космічного порядку.

У католицизмі смерть не є остаточним кінцем існування людини, а швидше переходом до іншого життя. Основою католицького ставлення до смерті є віра в воскресіння мертвих і вічне життя. Католики вірять у наявність трьох можливих станів після смерті: рай для праведників, пекло для грішників, які свідомо відмовилися від Божої благодаті, і чистилище для тих, хто помер у стані Божої благодаті, але ще не повністю очистився від гріхів. Чистилище – це тимчасовий стан, де душі очищаються через страждання, перш ніж увійти до раю. Ця концепція відрізняє католицизм від інших християнських течій [11] і відіграє важливу роль у католицькому обряді заупокійної молитви, де живі можуть допомогти душам померлих скоротити час перебування в чистилищі через молитви та добрі справи.

Навіть аналізуючи окремі течії однієї релігії, можна знайти відмінності у ставленні до смерті та «позагробного життя». Наприклад, баптисти як одна з протестантських течій відкидають ідею чистилища і вірять у пряму відповідальність кожної людини за своє спасіння. Згідно з баптистськими віровченнями, після смерті людина або йде до раю, якщо вона прийняла Ісуса Христа як свого Спасителя, або до пекла, якщо відкинула Бога. Воскресіння мертвих і Судний день – це події, які мають вирішальне значення для баптистського бачення загробного життя. На відміну від католиків, баптисти не вірять, що молитви за

померлих можуть вплинути на їхнє загробне становище [12]. Спасіння досягається лише через особисту віру в Христа і народження «згори», що вимагає особистого рішення слідувати за Христом протягом життя.

Адвентисти сьомого дня [13] також вірять у воскресіння мертвих і в Судний день, але мають свою унікальну концепцію «стану мертвих». Згідно з їхнім віровченням, після смерті людина перебуває в стані «сну» або несвідомості, доки не настане Другий прихід Ісуса Христа. На відміну від інших християнських течій, адвентисти не вірять, що душі негайно йдуть до раю або пекла після смерті. Вони вважають, що людина отримує свою остаточну долю лише після Другого приходу, коли Ісус воскресить мертвих і винесе остаточний суд. Ця концепція «сну мертвих» відрізняє адвентистів від більшості інших християнських конфесій, і їхнє бачення життя після смерті ґрунтується на вірі в реальне тілесне воскресіння на кінці часів.

П'ятидесятники також вірять у воскресіння мертвих і Судний день, однак їхнє ставлення до смерті часто має акцент на духовній силі й присутності Святого Духа в житті вірян. П'ятидесятницькі церкви підкреслюють важливість підготовки до загробного життя через святе життя, особисту віру та духовні дари, зокрема зіцлення, пророцтво і глосолалію (говоріння на інших мовах). П'ятидесятники [14], як і більшість протестантських конфесій, не визнають чистилище чи проміжні стани. Після смерті людина йде або до раю, або до пекла залежно від її віри та вчинків. Загробне життя для них – це сповнення Божої обіцянки про вічне життя з Христом для тих, хто був вірний.

Свідки Єгови мають особливий погляд на смерть і загробне життя. Вони вірять, що після смерті людина не існує, оскільки душа не є безсмертною. Згідно з їхнім віровченням, смерть – це стан повного неіснування, і лише через воскресіння деякі обрані будуть підняті до життя під час тисячолітнього царства, яке встановить Ісус після Армагеддону. Свідки Єгови також вірять, що лише 144 тисячі вірних увійдуть до неба, тоді як решта праведників будуть жити в раю на відновленій Землі [15]. Відкидання традиційних поглядів на безсмертя душі робить їхнє бачення смерті унікальним серед інших християнських течій.

Церква Ісуса Христа Святих Останніх Днів (мормони) [16] має складну концепцію загробного життя. Мормони вірять у воскресіння мертвих і Судний день, але їхнє віровчення включає різні рівні вічного існування: Целестіальне царство для найбільш пра-

ведних, Террестіальне царство для тих, хто не повністю виконав Божу волю, та Телестіальне царство для найменш праведних. Пекло для мормонів – це тимчасове місце покарання для душ, яке з часом закінчується. Важливим аспектом віри мормонів є також можливість «хрещення за мертвих», коли живі можуть допомогти своїм померлим предкам отримати спасіння через спеціальні обряди.

Різні християнські течії мають різні погляди на смерть та загробне життя. Католицизм акцентує на чистилищі та можливості очищення після смерті, баптисти і п'ятидесятники – на індивідуальному рішенні прийняти Христа і пряму відповідальність за свою вічну долю. Адвентисти проповідують ідею «сну мертвих» до Другого приходу Христа, а Свідки Єгови відкидають концепцію безсмертної душі. Незважаючи на ці відмінності, всі вони вірять у воскресіння та вічне життя, що дає їм надію та втіху перед обличчям смерті.

Висновки. Релігія відіграє фундаментальну роль у подоланні екзистенційного страху смерті, забезпечуючи символічний каркас, що дозволяє людині осмислити свою смертність. Вона виступає не лише як засіб психологічної адаптації, а й як механізм формування світогляду, орієнтованого на прийняття неминучості смерті. Аналізуючи різні релігійні традиції, можна побачити, що кожна з них пропонує власне розуміння життя після смерті: від ідеї реінкарнації до обіцянки вічного існування. У християнстві, ісламі, буддизмі, індуїзмі та інших вченнях спільним залишається прагнення до зняття тривоги перед невідомим через надання сенсу життю й смерті.

Сучасні психологічні дослідження підтверджують, що усвідомлення смертності може бути не лише джерелом тривоги, але й стимулом для особистісного зростання, самопізнання та розвитку. Це свідчить про конструктивний потенціал страху смерті, який за належної підтримки, зокрема через релігійні практики, здатен слугувати ресурсом для побудови гармонійного світогляду.

Порівняльний аналіз релігійних систем показує, що, попри культурні відмінності, вони виконують спільну функцію – допомагають долати екзистенційний розрив між обмеженістю життя і прагненням до вічності. Це стає можливим завдяки ритуалам, символам і віруванням, які структурують досвід смерті та дозволяють людині приймати її як невіддільну частину існування. Таким чином, релігія виступає інструментом збереження психічної рівноваги та сенсоутворення, забезпечуючи людині засоби для подолання страху перед кінцевістю життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Степура Є.В. Зв'язок щастя та сенсу життя із тривогою смерті. *Габітус*. 2022. Вип. 40. С. 71–76.
2. Мовчан М.М. Страх як проблема буття людини в соціальному середовищі : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2019. 356 с.

3. Католик Г.В. Екзистенція страху життя і смерті в сучасних реаліях: мультимодальні та мультикультуральні аспекти (теоретичний та психотерапевтичний досвід) / за ред. Г. Католика. Львів : Місіонер, 2022. 352 с.
4. Мирончак К.В. Зустріч зі смертю: способи організації життєвого досвіду. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 136 с.
5. Ялом І. Вдивляючись у сонце : пер. з англ. В. Назаренко. Київ : Клуб сімейного дозвілля, 2021.
6. Вітюк І.К. Страх смерті як гуманітарна проблема сучасності. *Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства*. 2016. С. 171.
7. Колодний А. Буддизм – релігія без віри в надприродне. *Українське релігієзнавство*. 2009. № 2. С. 87–94.
8. Кравець П. Тримурті: космічні принципи та божественна єдність в індуїзмі. *Humanities Studies*. 2024. Т. 20. № 97. С. 193–199.
9. Лymar V. Розвиток змісту поняття «свобода» в іудаїзмі. *Multiversum. Philosophical Almanac*. 2022. № 2.1. С. 155–168.
10. Shepetiak O. The Negotiation on Death in the World Religions. *Sophia. Human and Religious Studies Bulletin*. 2023. Vol. 22. № 2. P. 59–64. URL: <https://doi.org/10.17721/sophia.2023.22.12> (дата звернення: 21.01.2025).
11. Недзельська Ю. Таїнства в православ'ї та католицизмі: спільні та відмінні риси. *Українське релігієзнавство*. 2011. № 59. С. 146–154.
12. Kuryliak V.V. Теологічне підґрунтя принципів гігієни та зовнішнього вигляду вірян Церкви адвентистів сьомого дня. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2021. Т. 51. № 4. С. 132–148.
13. Sitarchuk R. Фактори становлення руху адвентистів. *Науковий щорічник «Історія релігій в Україні». Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії*. 2010. № 20-1.
14. Fediuk V. Роберт Мензис, П'ятидесятниця. Це наша історія. *Theological Reflections: Eastern European Journal of Theology*. 2024. Т. 22. № 1. С. 269–274.
15. Сарапін О.В. До питання про конфесійну ідентифікацію Свідків Єгови. *Культурологічний альманах*. 2024. № 4. С. 88–97.
16. Панцир А.М. Гуманітарна діяльність Церкви Ісуса Христа Святих Останніх Днів. *Zbiór artykułów naukowych*. № 70.

REFERENCES

1. Stepura, Ye. V. (2022). The connection between happiness and the meaning of life with the fear of death. *Habitus*, 40, 71–76.
2. Movchan, M. M. (2019). Fear as a problem of human existence in the social environment: Monograph. Poltava: PUET.
3. Katolyk, H. V. (Ed.). (2022). The existence of the fear of life and death in modern realities: Multimodal and multicultural aspects (theoretical and psychotherapeutic experience). Lviv: Missioner.
4. Myronchak, K. V. (2020). Encountering death: Ways of organizing life experience. Кропивницький: Imeks-LTD.
5. Yalom, I. (2021). *Staring at the sun* (V. Nazarenko, Trans.). Kyiv: Club of Family Leisure.
6. Vityuk, I. K. (2016). The fear of death as a humanitarian problem of modernity. *Current Legal and Humanitarian-Economic Problems in the Period of Democratic Society Reform*, 171.
7. Kolodny, A. (2009). Buddhism: A religion without belief in the supernatural. *Ukrainian Religious Studies*, 2, 87–94.
8. Kravets, P. (2024). Trimurti: Cosmic principles and divine unity in Hinduism. *Humanities Studies*, 20(97), 193–199.
9. Lymar, V. (2022). The development of the concept of “freedom” in Judaism. *Multiversum. Philosophical Almanac*, 2.1, 155–168.
10. Shepetiak, O. (2023). The negotiation on death in the world religions. *Sophia. Human and Religious Studies Bulletin*, 22(2), 59–64. <https://doi.org/10.17721/sophia.2023.22.12>
11. Nedzelska, Yu. (2011). Tainstva v pravoslavii ta katolytysyzi: spilni ta vidminni rysy. *Ukrainske relihiieznavstvo*, 59, 146–154.
12. Kuryliak, V. V. (2021). Teolohichne pidgruntia pryntsyviv hihiieny ta zovnishnoho vyhliadu virian Tserkvy adventystiv somoho dnia. *Visnyk NluU imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia*, 51(4), 132–148.
13. Sitarchuk, R. (2010). Faktory stanovlennia rukhu adventystiv. *Naukovyi shchorichnyk “Istoriia relihii v Ukraini”*, (20-1).
14. Fediuk, V. (2024). Robert Menzys, Piatydesiatnytsia. Tse nasha istoriia. *Theological Reflections: Eastern European Journal of Theology*, 22(1), 269–274.
15. Sarapin, O. V. (2024). Do pytannia pro konfesiinu identyfikatsiiu Svidkiv Yehovy. *Kulturolohichnyi almanakh*, 4, 88–97.
16. Pantsyr, A. M. (n.d.). Humanitarna diialnist Tserkvy Isusa Khrysta Sviatykh Ostannikh Dniv. *Zbiór artykułów naukowych*, (70).